

С.В.Адамович

Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника
ДІЯЛЬНІСТЬ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ В ДОНБАСІ В
УМОВАХ ЗДОБУТТЯ УКРАЇНОЮ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Національно-визвольний рух та розпад компартійно-радянської системи в Україні в кінці 80-х р. – на початку 90-х рр. ХХ ст. призвів до появи Народного Руху України (НРУ). Дослідження ролі українських політичних партій в період становлення незалежної держави започатковано в працях В.Литвина, А.Білоуса, О.Бойка, Г.Гончарука, О.Гараня, С.Телешуна, О.Шановської та ін. Автор ставить перед собою завдання проаналізувати значення НРУ в процесі національно-державного відродження Донбасу в умовах становлення незалежної України.

Складно переоцінити роль НРУ в досягненні Україною незалежності і в збереженні соборності країни. Спробуємо зупинитися на тому як Рух докладав всіх зусиль, щоб налагодити плідний діалог з робітничим і значною мірою російськомовним населенням Донбасом.

Суспільно-політична ситуація в Донбасі в кінці 80-х на початку 90-х рр. ХХ століття вкрай загострилася і “наближалася до вибухового стану”. Так, більше 60% населення шахтарських міст і селищ Донецької області втратило віру в позитивні результати перебудови, здатність керівництва країни і республіки, партійних і радянських органів змінити ситуацію на краще. Становище в регіоні загострювалося через стрибок ринкових цін і дефіцит товарів, а також внаслідок діяльності страйкових комітетів [1].

В Донецькій області майже половина шахт була побудована в дореволюційний період, 70% діючих шахт не реконструювались протягом 20 і більше років [2]. Ускладнювалися гірсько-геологічні умови видобутку вугілля, недостатніми були інвестиції в розвиток вугільного комплексу. Почалося падіння обсягів видобутку вугілля. Якщо у 1975 р. в Донбасі було видобуто 181,3 млн. т. вугілля, то у 1989 р. вже вся Україна підняла на-гора 170 млн. т. вугілля [3].

Страйкові комітети гірників у 1989 р. ставили перед урядом СРСР лише соціально-економічні вимоги (скорочення управлінських ланок, надання повної економічної і юридичної самостійності шахтам, удосконалення оплати праці, збільшення терміну відпустки, газифікації і забезпечення водою шахтарських селищ) [4].

Проте уже на установчому з'їзді Руху восени 1989 р. голова страйкому однієї з шахт Донбасу П.Побережний у виступі заявив: “Це неправда, що шахтарі Донбасу висували тільки економічні вимоги. Вже те, що ми вийшли з протестом на площу біля обкому партії, свідчить про політичне спрямування страйку” [5].

Відзначимо, що на Донбасі поряд із західними регіонами України найактивніше розгорталася антикомуністичні акції, чинився тиск на парткомітети з метою виведення їх за межі підприємств [6]. У регіоні посилювався вихід з рядів Компартії України. Якщо у 1989 р. в м. Луганську здали партбілети 380 осіб, то за 8 місяців 1990 – 1660, в окремих випадках навіть розформовувалися парторганізації через вихід комуністів з партії [7].

Націонал-демократи в умовах зростаючої активності профспілкового і шахтарського руху Донбасу демонстрували підтримку робітничих вимог з ціллю поширення на Схід України національної ідеології. Так, на мітингу 8 липня 1990 р. в Полтавській області Л.Лук'яненко, О.Шевченко, І.Заєць закликали до проведення 11 липня 1990 р. політичного страйку на підтримку шахтарів Донбасу. У резолюції мітингу значилося: “Шахтарям Донбасу – нашу солідарність, підтримку їх справедливих вимог” [8].

Вихідці із західних областей України становили в Донецькій області 25% населення, а тому Рух доклав зусиль, щоб сформувати на підприємствах осередки західноукраїнського земляцтва і організаційно об'єднати їх. Депутати від опозиційної парламентської групи “Народна Рада” розподілили шахтарські міста між собою, постійно проводили в них агітаційно-пропагандистську роботу [9]. Рух, не маючи особливої підтримки в містах, працював в сільській місцевості, завойовував окремі підприємства [10].

У свою чергу, незважаючи на зусилля засобів масової інформації по розвінчанню опозиційного характеру положень програми Народного Руху України, в ряді колективів продовжував проявлятися до нього активний інтерес, а критика Руху сприймалася як “бажання адміністративно-бюрократичного апарату зберегти свої привілеї” [11].

Відзначимо, що представники Донбасу взяли участь в Установчому з'їзді Народного руху України у вересні 1989 р. Так, від Ворошиловградської області була присутня делегація в складі 22 осіб, 5 з яких отримали мандати делегатів. Частина учасників з'їзду, в їх числі представники страйкомів, відмежувалися від Народного руху, друга ж частина мала наміри утворити в області осередки об'єднання [12].

Про активне сприйняття націонал-демократичних ідей в Донбасі свідчив опір компартійних структур. Так, напередодні II Всеукраїнських зборів Руху восени 1990 р. на Донеччині було створено 20 жовтня 1990 р. альтернативну Крайовій організації Руху обласну організацію “Демократичний Рух” [13]. Саме з Донбасу було зорганізовано органами влади багато осудливих телеграм проти Установчого з'їзду Руху, подібно як в 1930-х рр. робітники осуджували “ворогів народу” [14].

Однак, у 1991 р. настрої робітників Донбасу швидко змінилися на користь української суверенності і врешті української незалежності. Почуття глибокого відчуження від Москви разом з упевненістю, що СРСР просто експлуатує Донбас, схилило шахтарів до думки, що їм було б краще в незалежній Україні, яка не експлуатуватиме Донбас так, як експлуатувала Москва [15].

Морально-психологічний клімат в шахтарських колективах Донбасу загострився до межі в кінці 1990 – на початку 1991 р. через невирішеність питань ціни на вугілля, дотацій вугільній промисловості, матеріально-технічного забезпечення, особливо лісоматеріалами [16].

Попри спроби українського уряду вирішити шахтарські проблеми, страйк все-таки охопив вугільну галузь. 18 лютого 1991 р. Регіональний

союз страйкових комітетів Донбасу заявив про припинення відвантаження вугілля і підготовку до страйку з 1 березня 1991 р. [17]. Шахтарі виставляли вимоги про підвищення зарплати, виплату пенсій за новим законодавством, підписання угоди з урядом по тарифах, надання суверенітету України статусу закону, розпуску КПРС і націоналізації її майна [18].

Від самого початку страйку Рух намагався щоб схилити страйкарів до політичних вимог. Серед іншого НРУ прагнув завдяки страйку відволікти частину населення від участі у референдумі 17 березня 1991 р. і отримати більш сприятливі результати в цілому по Україні [19].

У числі єдиних вимог, вироблених 17 березня 1991 р. на нараді підприємств Донбасу, що страйкували, був пункт про надання конституційного характеру Декларації про суверенітет України [20]. Шахтарі Донбасу також погодилися включити в вимоги питання негайного звільнення ув'язненого націонал-радикала С.Хмару. Опозиційні діячі М.Горинь, Я.Кендзьор і М.Косів після зустрічі з представниками шахтарських колективів зробили висновок, що “ковбасна філософія зараз не популярна й серед гірників” [21].

Журналісти-очевидці шахтарського страйку так оцінили зсуви суспільної свідомості у регіоні: “Як це не дивно, але сьогодні шахтарські колективи стали головними носіями ідеї нашої незалежності. За кілька тижнів Донбас українізувався так, що львів'яни, на мою думку, ризикують втратити пальму першості у національно-визвольному русі” [22].

Прикладом пробудження національної свідомості шахтарів Донбасу та спроб єднання з населенням Західної України стало “Звернення до західноукраїнського регіону” страйкому шахти ім. О.Стаханова. У ньому шахтарі закликали галичан підтримати страйк і декларували: “Основне, за що ми боремося – за свободу України, за її реальний суверенітет, за свободу борців-патріотів Хмари, Ратушного, Батолкіна та інших. Тільки у вільній державі вирішиться решта проблем – побутових і соціальних” [23].

У відповідь націонал-демократи намагались матеріальними і моральними засобами надати допомогу страйкарям. У телеграмі, яка прийшла в страйком шахти “Південнодонбаська-3” від “Народної Ради”, шахтарям обіцялося за умови продовження страйку і боротьби проти підписання Союзного договору виплатити середню зарплату і ще за два місяці наперед, а також відправити в Донецьк 50 машин з продуктами [24].

І хоча широкомасштабного страйку не відбулося (далися взнаки його низька організованість, недостатня підготовленість і та оперативність, з якою парламентська комісія Верховної Ради УРСР, республіканський уряд та представники шахтарів підписали взаємопогоджений протокол та ін.), ці події мали широкий резонанс [25]. Більше того, готовність жителів Донбасу сприйняти незалежність проявилася в результатах всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. У Донецькій області у ході референдуму проголосувало 76,6% громадян і 84% підтримали незалежність. У Луганській області відповідні цифри становили 80,7% і 83,9% [26].

Отже, в умовах становлення незалежності України політичні структури НРУ своєю практичною діяльністю активно сприяли національно-державному відродженню на Донбасі і наближенню незалежності соборної України. Перспективи подальших досліджень ролі Руху в процесі єднання країни і формування політичної нації полягають у комплексному аналізі їх програмових засад і практичної діяльності.

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф.1, оп.32, спр.2860. – Арк.91-92.
2. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2802. – Арк.46.
3. Кононов І. Жителі Донбасу: особливості культури і здатність до самореалізації за умов суспільних змін / Ілля Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №3. – С.83.
4. Державний архів Луганської області (далі – ДАЛуО), ф.179, оп.75, спр.28. – Арк.3.

5. Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / Анатоль Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.249.
6. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2872. – Арк.161.
7. ДАЛуО, ф.П-5, оп.39, спр.7. – Арк.85.
8. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2764. – Арк.112, 116.
9. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2860. – Арк.92.
10. Державний архів Харківської області, ф.2, оп.207, спр.577. – Арк.66.
11. ДАЛуО, ф.179, оп.75, спр.20. – Арк.25-26.
12. ДАЛуО, ф.179, оп.75, спр.37. – Арк.3.
13. ЦДАГО України, ф.270, оп.1, спр.87. – Арк.14.
14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.5235, оп. 1, спр.1270. – Арк.27.
15. Куромая Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське пограниччя, 1870-1990-і роки. – К.: “Основи”, 2002. –С.472.
16. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2939. – Арк.2.
17. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2907. – Арк.56.
18. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2939. – Арк.33.
19. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2907. – Арк.86.
20. Єдині вимоги шахтарів Донецька // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 20 березня. – С.1.
21. Косів М. Не все зразу здійсниме...// За вільну Україну. – Львів, 1991. – 22 березня. – С.1.
22. Терещук В. Шахтарі у Києві. А де ж галичани? // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 18 квітня. – С.1.
23. Звернення до західноукраїнського регіону // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 5 квітня. – С.2.
24. Державний архів Чернівецької області, ф.П-1, оп.60, спр.450. – Арк.104.

- 25.Бойко О.Д. Україна в 1985-1991 рр: основні тенденції суспільно-політичного розвитку / О.Д. Бойко – К.: ІПіЕНД, 2002. –С.242.
- 26.Куромая Гіроакі. Назв. праця. – С.472.